

HUMANITARINĖ KRIZĖ KAIP PROGA ATNAUJINTI SOCIALINĖS APSAUGOS SISTEMĄ ŽMOGAUS TEISĖMIS

JONAS RUŠKUS

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETO PROFESORIUS, JUNGTINIŲ TAUTŲ NEJGALIŲJŲ
TEISIŲ KOMITETO NARYS

Koronaviruso plitimas auga, susirgimų ir mirčių kreivė pasaulyje ir Lietuvoje dar nesudaro prielaidų prognozuoti esminio pandemijos mažėjimo arba pabaigos (tekstas pirmąkart skelbtas 2020 m. balandžio mėnesį). Taigi, visuomenės kalbos ir Vyriausybės pastangos švelninti karantiną kol kas traktuotinos ne tiek kaip pandemijos suvaldymas, o labiau kaip mūsų tikėjimas iš didelio noro, kitaip *Wishful thinking*, kad karantinas baigtųsi kuo greičiau ir gyvenimas sugrįžtų į senas vėžes.

Pastarosiomis savaitėmis tiek pasaulyje, tiek Lietuvoje sprogo globos institucijų burbulas. Paaiškėjo, kad didžiausi skaičiai susirgusiųjų koronavirusu ir mirusių dėl tos priežasties yra globos institucijose, kuriose apgyvendinti vadinamieji rizikos grupei priskiriami žmonės. Manoma, kad Jungtinėje Karalystėje globos institucijose mirė daugiau nei 7,5 tūkst. žmonių, Kanadoje, *Herron rezidencijoje*, dėl savo sveikatos išsigandęs medicinos personalas paliko maisto ir vilties netekusius gyventojus vienus, kurie apleisti mirė dešimtimis. Visoje Kanadoje mirusiųjų nuo koronaviruso globos namuose skaičius gerokai viršijo tūkstantį. Prancūzijoje mirčių skaičius nuo koronaviruso globos namuose artėja prie 6 tūkstančių. Didžiausiuose globos namuose Italijoje, Milane, *Pio Albergo Trivulzio*, per mėnesį nuo viruso mirė 190 žmonių, ką Italijos spauda

pavadino žudynėmis. Laikoma, kad kone pusė visų susirgimų ir mirčių nuo koronaviruso Europoje įvyko globos namuose. Šiose šalyse, taip pat JAV ir Ispanijoje, pradėti teisminiai tyrimai dėl mirčių globos namuose. Akivaizdu, kad dėl koronaviruso Europą ištiko pati rimčiausia humanitarinė krizė, kurioje labiausiai nukentėjo patys pažeidžiamiausieji.

Šią savaitę sužinojome apie masinius užsikrėtimus ir augančius mirštančiųjų skaičius Klaipėdos hospise. Sveikatos apsaugos ministras situaciją vertina kaip skandalingą ir kelia klausimą dėl hospiso atsakomybės, tačiau nemato nieko skandalingo ir nekelia klausimo dėl valstybės atsakomybės sudaryti sąlygas savo piliečiams mirti pagarbiai, oriomis sąlygomis, o ne kaip apleistoms aukoms. Iš viso Lietuvos globos namuose gyvena apie 6500 suaugusių, neįgaliųjų ir pagyvenusių žmonių. Yra globos institucijų, kur gyvena ir 100, ir 200, o didžiausioje Macikų globos institucijoje – net 400 asmenų. Žinoma, kad Vyriausybė ėmėsi priemonių izoliuoti globos namus, tačiau kyla labai daug klausimų, ką reiškia tokia izoliacija nuo visuomenės. Ar žmonės bus užrakinti savo kambariuose, kuriuose geriausiai atveju gyvenama dviese, tačiau daug kur ir po kelis? Kaip tinkamai bus užtikrinama globos namų gyventojų apsauga ir fizinė distancija globos namuose, tačiau išsaugotas globos institucijoje gyventojų ryšys su pasauliu, su kitais žmonėmis, su artimaisiais? Žinoma, virusas nenusileidžia iš dangaus, į globos institucijas jis patenka per darbuotojus, kurie yra potencialūs viruso įnešėjai. Kaip užtikrinama darbuotojų sauga, įskaitant kaukes, pirštines ir dezinfekavimo skysčius, kad šie apsaugotų ir globos namų gyventojus? Akivaizdu, kad globos namai tampa atvira žaizda, kurios politikai vengia, nes apsaugos sprendimams niekaip nebuvo pasiruošta, bet, svarbiausia, globos institucijos, įskaitant grupinių gyvenimo namų statybas neįgaliesiems, laikyta bene svarbiausia socialinės politikos priemone.

Tačiau ne tik globos institucijos tampa didele koronaviruso grėsmės zona. Lietuvoje per bene pusantro šimto tūkstančio darbingo amžiaus neįgaliųjų gyvena ne institucijose, bet bendruomenėje, didelė dalis jų yra priklausomi nuo kartu su jau seniai pensijoje esančių tėvų, dažnai sergančių daugiau ar mažiau sunkiomis ligomis, ir kurių beveik visuomet – vien tik mama. Visi jie patiria labai aukštą koronaviruso grėsmę,

o atsižvelgus į karantino sąlygotus sveikatos sistemos apribojimus, šie žmonės patiria ir socialinio apleistumo grėsmę. Ar buvo susisiekta su kiekviena šeima, namuose auginančia ir / ar prižiūrinčia negalia turintį nari, dėl jų poreikių, pagalbos ir viešųjų paslaugų, kad jie galėtų saugiai įveikti pandemiją ir karantino sukeltus suvaržymus? Kas įvyks ištikus labai tikėtinau globėjo sveikatos sutrikimui ir jam patekus į ligoninę? Kas pasirūpins namuose likusiu negalia turinčiu asmeniu? Galiu hipotetiškai samprotuoti, kad negalia turintis asmuo bus išvežtas iš namų į globos instituciją. Kas įvyks išplėšus neįgalų asmenį iš jam įprastos namų aplinkos ir jį įkėlus į naują ir svetimą globos institucinę aplinką? Čia globos ratas užsidaro institucinėje globos sistemoje, kuri tapo ypatingos, net mirtinos, grėsmės valstybės pagalbos neįgaliesiems ir senyvo amžiaus žmonėms židiniu.

Nebereikia įrodinėti, jau seniai įrodyta, kad globos institucinė sistema ir vaikams, ir suaugusiems yra žalinga jų raidai ir sveikatai, kad globos institucijose labai didelė rizika patirti prievartą ir apleistumą. Tarptautiniai žmogaus teisių standartai, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencija, kurią įgyvendinti yra įsipareigojusi ir Lietuva, aiškiai nusako valstybių įsipareigojimus suteikti pagalbą neįgaliesiems ne specializuotose aplinkose, kas yra globos institucijos, o bendruomenėje, savo namuose. Be to, Konvencija aiškiai nusako, kad pagalba neįgaliesiems gyventi bendruomenėje turi būti asmeninio pobūdžio, tai yra atsižvelgiant į asmenines aplinkybes būtinai pagalbai. Ar ir kaip Lietuvos valstybė koronaviruso ir karantino aplinkybėmis teikia pagalbą negalia turintiems žmonėms namuose? Ar ir kaip apsaugoti darbuotojai, teikianys pagalbą neįgaliesiems namuose? Kaip valstybinės institucijos apklausė gyventojus, kokia jiems pagalba yra būtina apsisaugant nuo koronaviruso karantino aplinkybėmis? Ar ir kaip bus užtikrinta teisė gyventi savo namuose neįgaliam šeimos nariui, jei jo ar jos globėjas dėl ligos pateks į ligoninę?

Panašu, kad Lietuva neturi plano. Kaip ir neturėjo realaus plano, kaip pavojingose ir ekstremaliose situacijose apsaugoti pačius visuomenės pažeidžiamuosius, įskaitant neįgaliuosius ir jų šeimos narius. Pagal tarptautinę humanitarinę ir tarptautinę žmogaus teisių teisę, o

ypač Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos 11 straipsnį, valstybės imasi visų būtinų priemonių, kad užtikrintų neįgaliųjų apsaugą ir saugumą pavojingomis situacijomis, įskaitant ginkluotus konfliktus, humanitarines krizes ir stichines nelaimes. Mano žiniomis, jokie tokio ekstremalių situacijų ir humanitarinių krizių valdymo plano nėra, nors dar 2016 metais JT Neįgaliųjų teisių komitetas aiškiai rekomendavo Lietuvai, kad neįgalieji būtų įtraukti į reagavimo į nelaimes ir jų mažinimo planus įgyvendinant Sendajaus nelaimių rizikos mažinimo programą. Nesant ekstremalių situacijų ir humanitarinių krizių valdymo planų, kuriuose konkrečiai būtų numatomos apsaugos ir pagalbos priemonės visiems, bet ypač patiems pažeidžiamiausiems visuomenės nariams, belieka kovoti su nenumatytomis pasekmėmis, kas, kaip regima šiuo metu, veda į nesėkmes ir mirtis. Be efektyvaus rizikos valdymo plano valstybė dėlioja, kur pastatyti lovas susirgsiantiems žmonėms, bet ne kaip apsaugoti ir išsaugoti tuos, kurie dar nenusirgo ir susiduria su padidėjusios rizikos susirgti aplinkybėmis.

Šioje kritinėje neįgaliejiems asmenims situacijoje išvelgiu netikėtą savaime susidariusią galimybę atiduoti Konvencijos (ne)įgyvendinimo skolą neįgaliejiems žmonėms ir jų šeimoms ir įgyvendinti asmeninę pagalbą bendruomenėje kaip vieną esminių neįgaliųjų teisių nuostatų. Kadangi tiek užsienio, tiek Lietuvos pavyzdžiai rodo, kad globos namai yra aukštos rizikos zona, ar tai būtų pandemija, ar bet kokia kita kritiškai pavojinga padėtis, kad jose apgyvendinti žmonės yra ypač pažeidžiami ir patiria mirtiną pavojų. Reformuodama globos namus Lietuva pradėjo statyti mažus globos namus, dar pavadintus grupinio gyvenimo namais (apie tai jau esu ne kartą rašęs viešojoje erdvėje, antai <https://manoteises.lt/straipsnis/grupinio-gyvenimo-namuose-daugiau-zmogaus-teisiu-neatsiranda/?fbclid=IwAR0tiEQWL6rhHg3OeUEAZYbpW9OzWOjtgQe74-4qaMtM0nSqNbnXisSBgOc>). Iš esmės tai jokia pozityvi reforma, tai tiesiog investicija į naujų, mažų globos namų statymų, užuot investavus į asmeninę pagalbą bendruomenėje. Koronaviruso sukelta humanitarinė krizė rodo, kad žmonių glaudus apgyvendinimas specialiai tam sukurtose vietose yra ypač, net mirtinai, pavojingas. Ar mūsų Vyriausybė, pradedant Socialinės apsaugos ministerija, galvoja bent tiek,

kiek Rusijos sveikatos ir socialinės apsaugos ministerija, kuri nurodė išskaidyti globos institucijose apgyvendintus žmonės į bendruomenę, nors nepavyko rasti informacijos, kokia ten pagalba bendruomenėje jiems bus suteikta. Tačiau būtina pripažinti, kad gyvenimas globos institucijose yra mirtinai pavojingas, todėl būtina nedelsiant sudaryti sąlygas neįgaliesiems gyventi bendruomenėje, suteikiant asmeninio pobūdžio pagalbą ir prieinamas bei pritaikytas viešąsias paslaugas. Asmeninio pobūdžio pagalba būtina ir kiekvienai šeimai, kurioje gyvena neįgalus asmuo, kad užtikrintų pagalbą šeimai per karantiną, o globėjui patekus į ligoninę ar net netekus jo, kad būtų suteikiama pagalba negaliai turinčio asmens įprastoje vietoje, jo ar jos namuose.

Teko girdėti, kad kituose kraštuose imamas priemonių dėl koronaviruso ir karantino darbo netekusius žmones perkvalifikuoti į asmeninius pagalbinkus. Asmeninė pagalba yra absoliučiai būtina, norint užtikrinti žmogaus teises, įskaitant neįgaliųjų teisę gyventi ne atskirtyje rizikų kupinose globos įstaigose arba pamirštiems namuose, o bendruomenėje, lygiai su visais bendruomenės nariais. Būtina iš esmės ir nedelsiant atnaujinti ekstremalių situacijų ir humanitarinių krizių valdymo schemas, kad jose aiškiai atsirastų negalių įvairovė ir atitinkamos pagalbos priemonės fizinę, klausos, regos, intelekto ar psichosocialinę negalią turintiems žmonėms, taip užtikrinant jų lygiateisiškumą, jų žmogaus teises. Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komitetas yra išleidęs aiškias rekomendacijas, kaip valstybė šalis narė privalo reaguoti į kritines rizikos situacijas, antai paskatinti globos institucijų pertvarką į bendruomeninės pagalbos formas, įskaitant asmeninę pagalbą namuose, sveikatos paslaugų prieinamumą lygiai su visais visuomenės nariais, karantine esančių asmenų aprūpinimą maistu ir apsaugos priemonėmis bei palaikant jų socialinius ryšius. Būtinai išsamus ir tinkamas informavimas, aprūpinimas nuotolinės komunikacijos priemonėmis. Būtinai kuo platesnis alternatyvių informacijos ir komunikacijos priemonių spektras, ne tik gestų kalba, bet ir supaprastinta kalba ir net visiems suprantamų ženklų kalba, kas ypač aktualu turintiems intelekto ar kitų suvokimo sunkumų, kaip ir sergantiems demencija ar Alzheimerio liga žmonėms. Šalys, vadovaujantis Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių komiteto

rekomendacijomis, turi ypač atsižvelgti į negalią turinčių žmonių dėl koronaviruso ir karantino suvaržymų patiriamą skurdą, atitinkamai turi skirti būtiną pagalbą šiems žmonėms. Negali neatkreipti dėmesio į valstybės pastangas skolintis milijonus gelbėti dėl pandemijos „lašinukų badmečiui neužsiauginusi“ verslą, tačiau stebina absoliuti valdžios tyla pasirūpinti būtinąja pagalba rizikoje atidūrusiems negalią turintiems žmonėms ir jų šeimoms ar bent pasidomėti, atlikti apklausą, ar jie turi atsargoje „kokį lašinuką“ pandemijos „badmečiui“?

Teisinės demokratinės valstybės prievolė yra pasirūpinti pažeidžiamaisiais piliečiais. Koronaviruso sukelta ir humanitarinė krizė parodo, kad valstybės rūpestis pažeidžiamaisiais esant pandemijos sukeltai humanitarinei krizei yra labai ribotas, o dalis jų, ypač negalią turintys žmonės, socialinės politikos apskritai nematomi. Taip, koronaviruso pandemija yra mirtinai pavojinga negalią turintiems žmonėms, ji atveria diskriminacines, bet įprastomis tapusias praktikas, kokios yra globos institucijos. Tačiau pandemija yra ir netikėta, ir puiki proga įgyvendinti esminius sistemos pokyčius, tai galimybė „perlaužti“ institucinę globos sistemą į žmogaus teisėmis, bendruomenine asmenine pagalba grįstą socialinės apsaugos sistemą. Būtent šiandien yra nerealiai palanki padėtis įgyvendinti asmeninio asistento normos reglamentavimą ir įgyvendinimą, perkvalifikuojant darbo netekusius žmones į slaugytojų, socialinių darbuotojų padėjėjus, kitas pagalbos teikimo profesijas. Tai yra proga nedelsiant perkonstruoti ekstremalių situacijų ir humanitarinių krizių valdymo planus, kuriuose privalu numatyti konkrečias priemones, kaip bus apsaugoti vieną ar kitą negalią turintys žmonės ir jų šeimos nariai, kokią pagalbą jiems įsipareigoja teikti mūsų valstybė, atliepdama Konvencijos nuostatoms. Dėl koronaviruso išstikusi humanitarinė krizė gali tapti nepaprastai palankia proga pagaliau pradėti sistemingą žmogaus teisėmis grįstą reformą socialinės apsaugos sistemoje, atsisakant institucinės globos ir pereinant prie visiems pagal poreikį prieinamos integruotos ir asmeninės pagalbos bendruomenėje.